PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARI ORASIDAGI SINTAKTIK FARQLAR VA ULARNING KOMPRESSIYADA AKS ETISHI

Hodixo‘jayeva Zilola
O‘zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti
Magistratura bo‘limi, Sinxron tarjima (ingliz tili) 2-bosqich magistranti
zilolanarimonova60@gmail.com
Rahbar: **Yo‘ldoshev Ulug‘bek Ravshanbekovich**
Ingliz tili amaliy tarjima kafedrasi professori v.b
pedagogika fanlari doktori

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarining sintaktik tuzilishidagi fundamental farqlar tahlil qilinadi. Xususan, so‘z tartibi, gap bo‘laklarining ifodalanish usuli, fe’l va ot birikmalaridagi tuzilmaviy o‘ziga xosliklar, shuningdek ularning nutqiy kompressiya(siqish, ixchamlashtirish) jarayonlarida qanday aks etishi misollar asosida yoritiladi. Maqola qiyosiy tipologiya va tarjimashunoslik sohalarida tadqiqot olib borayotgan magistrantlar uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: sintaksis, kompressiya, so‘z tartibi, izohli gap, ergash gap, tipologiya, tarjima transformatsiyasi.

KIRISH

Ingliz tili (analitik tip) va o‘zbek tili (agglyutinativ tip) turli til oilalariga mansub bo‘lib, ularning sintaktik tuzilishida tub farqlar mavjud. Ushbu farqlar, ayniqsa, matnni ixchamlashtirish (kompressiya) jarayonida yaqqol namoyon bo‘ladi. Kompressiya deganda, ma’noni saqlagan holda til birliklarining hajmiy qisqarishi, ortiqcha elementlarning olib tashlanishi tushuniladi. Tarjima, referat yozish yoki avtomatik matn qayta ishlashda kompressiya strategiyalari tilning tipologik xususiyatlariga bevosita bog‘liq.

Ushbu maqolaning maqsadi: ingliz va o‘zbek tillaridagi asosiy sintaktik farqlarni aniqlash va ularning turli kompressiya modellariga ta’sirini ko‘rsatish.

ASOSIY SINTAKTIK FARQLAR

So‘z tartibi

Ingliz tilida qat’iy SVO (Ega – Kesim – To‘ldiruvchi) tartibi hukmron:

The cat (S) caught (V) the mouse (O).

O‘zbek tilida esa asosiy tartib SOV (Ega – To‘ldiruvchi – Kesim):

Mushuk (S) sichqonni (O) tutdi (V).

Bu farq kompressiyada muhim rol o‘ynaydi. Ingliz tilidagi birikmalarni o‘zbek tiliga siqilgan shaklda berishda to‘ldiruvchining pozitsiyasi kesimga yaqinlashadi, bu esa ba’zi aniqlovchilarni tushirib qoldirish imkonini beradi.

Aniqlovchi va aniqlanmish munosabatlari

Ingliz tilida aniqlovchi ko‘p hollarda aniqlanmishdan oldin keladi:

a beautifully written novel

O‘zbek tilida aniqlovchi doimo oldidan keladi, lekin izohlovchi ergash gaplar tuzilishi boshqacha:

go‘zal yozilgan roman

Bu yerda kompressiya imkoniyati: ingliz tilidagi which was written beautifully kabi nisbiy gapni o‘zbek tilida bir so‘zli sifatdosh (yozilgan) bilan berish mumkin. Bu – morfologik kompressiyaning yorqin namunasi.

Nisbiy (ergash) gaplar

Ingliz tilida nisbiy gap ko‘pincha who, which, that yordamida shakllanadi:

The man who is sitting over there is my uncle.

O‘zbek tilida bu gap bir qismli sifatdoshli konstruktsiya bilan ifodalanadi:

U yerda o‘tirgan odam – amakim.

Kompressiya effekti: ingliz tilidagi 4 so‘z (who is sitting over there) o‘zbek tilida 2 so‘zga (o‘tirgan) siqiladi, chunki shaxs, vaqt va joy ma’nolari bir morfologik shaklga birlashtirilgan.

Majhul nisbat (passive voice)

Ingliz passivi analitik shaklda: to be + past participle

The letter was written by John.

O‘zbek passivi morfologik: yozilgan (bir so‘z), yoki yozildi fe’l shakli. Qo‘shimcha ravishda agent (John) ko‘pincha tushirib qoldiriladi, chunki o‘zbek tilida kontekstdan ma’lum bo‘lsa, agentni ifodalash shart emas. Bu – pragmatik kompressiya .

To be fe’li

Ingliz tilida kopula hozirgi zamonda majburiy:

She is a teacher.

O‘zbek tilida hozirgi zamonda kopula nol shaklda (tushirib qoldiriladi):

U o‘qituvchi.

Bu – eng oddiy kompressiya turi: ma’noni yo‘qotmasdan bitta so‘zni olib tashlash.

Misol: murakkab gapni kompressiyalash

Ingliz originali:
The student who had been studying continuously for the entire night before the exam finally managed to pass the test.
So‘zlar soni: 19.

O‘zbek tilidagi tabiiy (kompressiyalangan) varianti:
Imtihondan oldin tun bo‘yi uzluksiz o‘qigan talaba nihoyat testdan o‘ta oldi.
So‘zlar soni: 10.

Qayerda siqilish yuz berdi?
- who had been studying - o‘qigan (morfologik kompressiya: zamon va nisbat bir shaklda)
- continuously for the entire night - tun bo‘yi (leksik kompressiya)
- before the exam - imtihondan oldin (joylashuv o‘zgarmadi, lekin artikl tushdi)
- finally managed to pass - nihoyat o‘ta oldi (modal ma’no bir fe’l ichida)

Parallel matnlarda kompressiya tahlili

Quyidagi juftlikni qiyoslang:

Ingliz:
It is important for us to understand these differences.

O‘zbek:
Bu farqlarni tushunishimiz muhim.

Ingliz tilida 4 birlikdan iborat konstruktsiya (for us to understand) o‘zbek tilida bitta so‘z bilan (tushunishimiz – egalik va shaxs qo‘shimchalari bilan) berilgan. Bu morfosintaktik kompressiyaning eng yorqin namunasidir.

KOMPRESSIYADA YUZAGA KELADIGAN QIYINCHILIKLAR

Ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilishda kompressiya har doim ham bir tomonlama bo‘lavermaydi. Ba’zi hollarda o‘zbek tili “kengaytma” talab qiladi:

Ingliz: He refused. (2 so‘z)
O‘zbek: U rad etdi. (agar kontekstda aniq bo‘lmasa, buni qilishdan bosh tortdi kabi kengaytma kerak) – sababi: ingliz tilidagi refused o‘ziga xos valentlikka ega (ko‘pincha to‘ldiruvchisiz ishlata oladi), o‘zbek tilidagi rad etmoq esa odatda to‘ldiruvchini talab qiladi.

Shuningdek, ingliz tilidagi nominalizatsiya (masalan, the destruction of the city) o‘zbek tilida fe’lga asoslangan konstruktsiyaga aylanadi (shaharni vayron qilish), bu esa ba’zan so‘z sonini oshiradi.

XULOSA

Ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi sintaktik farqlar kompressiya jarayonlariga quyidagicha ta’sir qiladi:

1. Analitik tuzilma (ingliz) ko‘proq yordamchi so‘zlar (artikllar, ko‘makchi fe’llar, bog‘lovchilar) talab qiladi, bu esa siqish imkoniyatlarini kamaytiradi.

2. Agglyutinativ tuzilma (o‘zbek) morfologik kompressiyaga keng imkoniyat yaratadi: bir fe’l shakli butun nisbiy gap yoki to‘ldiruvchi ergash gap o‘rnini bosa oladi.

3. So‘z tartibi (SVO vs SOV) kompressiya natijasida hosil bo‘lgan qisqa konstruktsiyalarning tabiiyligiga ta’sir qiladi. O‘zbek tilida aniqlovchi va sifatdoshli birikmalar ixchamroq bo‘ladi.

4. Pragmatik omillar (kontekstdan ma’lum bo‘lgan elementlarni tushirish) o‘zbek tilida ko‘proq uchraydi, chunki tilda shaxs va miqdor kategoriyalari fe’l ichida ifodalanadi.

Ushbu tadqiqot natijalari tarjimashunoslik, kompyuter lingvistikasi va matnni avtomatik qayta ishlash tizimlari uchun amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduazizov, A.A. (2006). O‘zbek tilining tipologiyasi . Toshkent: Fan.
2. Comrie, B. (1989). Language Universals and Linguistic Typology . Chicago: University Press.
3. Givón, T. (2001). Syntax: An Introduction . Amsterdam: John Benjamins.
4. Hajiyev, A. (2011). Hozirgi o‘zbek tili sintaksisi . Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.
5. Quirk, R., Greenbaum, S. (1985). A Comprehensive Grammar of the English Language . London: Longman.